

ՇԱՀԱՆ—ՍԻՄՈՆ

ԿՈՄԻՏԵԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Հուլիսի 85-ամյակի առթիվ)

դրացյալ Կոմիտաս վարդապետը ծնվել է Թյուրքիայի Քյոթահիա (Կուտիսիա) քաղաքում 1869 թվականի սեպտեմբերի 26-ին, Սողոմոն անունով. վախճանվել է Փարիզի Վիլ ժյուիվ հիվանդանոցում 1935 թվականի հոկտեմբերի 22-ին: Հայրենադարձ հայեր նրա աճյունը հետևեց բերին Նրեան և այնտեղ էլ, իր սիրած մայր հողում վերաթաղեցին 1936 թվականին:

Ես ի՞նչ իմանալի, թե ձեմարանում հետս վեզ ու ձնադնդի խաղացող Սողոմոնը՝ Կոմիտաս անունով մեծ կոմպոզիտոր պիտի դառնար ու հուշակ վալսերի: Եթե դուշակի, եթե իմանալի, հենց այն ժամանակվանից Կուստանյուսի նրա նիստ ու կացը, բնավորության գծերը, նրա ամբողջ էությունը:

Երբ խալցիդացի աշակերտներս 1884 թվականին գնացինք էջմիածին և ընդունվեցինք ձեմարան, միասին դասընկեր եղանք նրան. իմացանք հատկապես, որ նա էլ նույն տարին ժառանգավորաց՝ դպրոցից փոխադրվել էր ձեմարան:

ձեմարանի 2-րդ դասարանում մեր երգեցողությունն ուսուցիչը Սահակ սարկավազ Ամատունին էր: Սա էլ Օշական գյուղից էր, և նիկողայոս Թաշճյանին աշակերտել էր՝ լինելով Մակար Եկմալյանի դասակիցը:

Ամատունին հմուտ էր հայկական ձայնադրություն, եկեղեցական շարականների Պոլսի եղանակներին, բայց ինքը մեզ դաս տալիս, գերադասում էր էջմիածնի հին եղանակները, այդտեղից էլ իրեն դասանյութ էր ընտ-

րում: Նրա սովորեցրած երգերը մեծ մասամբ դրաբար էին և կամ միջնադարյան-աշուղական հայերենով: Սահակ սարկավազի ձայնը մեղմ էր և դուրեկան, խոսակցությունը ցածր ու համեստ: Սողոմոնը նրա բոլոր ձևերը ընդօրինակում էր, սովորեցրած երգերը՝ անգիր անում: Դրանք էին. «Երկինք զուարթ ակնարկէր», «Ես յարկս պերճ», «Ահա աշնան առաւօտ», «Ի կանխադէտ տեսչութենէդ», «Է՛յ, իմ վարդիկ» և այլն, կամ Գամառ-Քաթիպայից վերցրած՝ «Թող փչէ քամին պաղ-պաղ», «Մեր խեղճ ազգը ուսում չունի», «Հիմի՛ էլ լոենք» և այլն:

Սահակ Ամատունին ուներ նաև բանաստեղծական շնորհք. նա երբեմն իրենից էլ եղանակում. «Նայեցէ՛ք Արմաւրին՝ ո՛վ հայ պատանիք», «Տխուր-տխուր ձայն եմ տալիս իմ Ախուրեանէն», երբեմն էլ իր գրած՝ հեղինակած ոտանավորները կարդում էր հանդիսավոր օրերին՝ ձեմարանի հանդիսարանում: Նրա ուղղությունը մի քիչ նման էր Գամառ-Քաթիպային, որից մի քանի ոտանավորներ տպված կան «Սոխակ Հայաստանի» երգարանում: Հենց այդպիսի բանաստեղծական ձիրք և երգեցողության հմտության ունեւոր է՝ մեր Սողոմոնը: Սա էլ երբեմն իր բանաստեղծական խճճանքները կարդում էր տոն օրերին, ինչպես «Մին ծին ծիրանի» — նմանողությամբ Հայր Ղևոնդ Ալիշանի:

Բացի իր սովորած և ընդօրինակած երգերից՝ Սողոմոնը սիրահար էր նաև տաճկական և քրդական երգերի, որոնք երգելով կոմիկորեն մեզ զվարճացնում էր. «Հայ դին-դին հովիւ տա գլալ, շալվարըն թովիւ տա դլալ», կամ քրդական մղձողոցներով ու միմիկաներով երգում էր շարունակ:

Լեւն գավրե մըլար կըրթյա-ա՛ ժըթո-ոունա՛,
 Լեւն սընկես բիե՛—է՛, կալդա դընե՛—է՛,
 Վալլե Լեւն—է՛, վալլե Լեւն—է՛,
 Քաֆըր գավրե—է՛, քաֆըր գավրե...»:

Հիշում եմ նույնպես, որ Սողոմոնը եվրո-
 պական նոտաներով գրված մի դասագիրք
 ունեւր, որը սերտողության ժամերին անդամ
 առջնն էր դնում, ականջները երկու ձեռքով

Կոմիտաս վարդապետ

Սողոմոնը տարօրինակ մղմողոցային վեր-
 ջավորութիւն էր տալիս երգին, ինչպես հա-
 տուկ է քրդերին:

Վիակում, որ կողմնակի շշուկներ չսի, ու ինքն
 իրեն կամաց կրկնում էր՝ դօ, բե, մի... և
 սովորում էր: Ճեմարանի աշակերտներս այդ

ժամանակ գծային սխտեմի մասին զաղափար չունենինք. կարծում էինք, թե հայկական նոտաներն են, որ կան: Եվրոպականի համար Սողոմոնն ասում էր. «Թան չէ՛, մածուն չէ՛, ամեն մարդու բանը չէ»: Եթե ճիշտ խոստովանենք, պետք է ասենք թե՛ այդ տղան բացի նոտաներից ու երգերից, բայց հայոց լեզվից ու բանաստեղծություններից՝ ուրիշ առարկաներով չէր հետաքրքրվում:

3-րդ դասարանումն էինք, որ երգ-ձայնագրության համար նոր ուսուցիչ նշանակվեց վերակացու Մինաս Ազնավուրյանը. սակայն Սողոմոնը ձայնագրության արվեստը նրանից լավ էր իմանում. ուստի նոր դասատու Մինասը երբ մեզ որևէ շարական էր բացատրում սովորեցնելու համար, ամենից առաջ այդ շարականը երգել էր տալիս Սողոմոնին, իսկ մեզ պատվիրում էր նրան հետևել, նրանից սովորել և դուր պատրաստել: Սողոմոնը շարականների ութ ձայն հղանակները և նրանց ելևէջները իրենց բնորոշ դարձվածքներով տաներ գրած, ուսումնասիրում էր այն. նա 3-րդ դասարանից (ներկա 6-րդ) արդեն սկսել էր հայկական ձայնագրության պատմությունը գրի առնել՝ պոլսեցի Համբարձում պապայից մինչև Ն. Թաշճյանն ու իր աշակերտները: Այդ, դեռևս անմշակ, տետրներից ես օգտվել եմ և արտագրել, որը պահել էի մոտս, բայց ուշադրություն չէի դարձնում, մինչև որ Ռոմանոս Մելիքյանի խնդրանաց համաձայն նրան տվի:

Իսկ ի՞նչ վիճակի մեջ էր ընդհանրապես ձեմարանը:

Սողոմոնի և մեր ուսանողության տարիներին՝ ձեմարանն ուներ իր արգելիկ խումբը, որը պատարագին հրգում էր միաձայն եկեղեցում, իսկ ցերեկույթ-երեկույթներին՝ ձեմարանի հանդիսասրահում. ձեռնարկներ ունենին՝ Ն. Թաշճյանի ձայնագրած պատարագի երգեցողության գիրքը և Ե. քահանա Երզնկյանի «Ազգային երգարան»ը: Բոլոր աշակերտներս պարտական էինք հերթով եկեղեցի դնալ, ժամասացության մասնակցել լի օրերին: Ամենօրյա հերթապահներն ունեին իրենց հմուտ դասապետը՝ երգիչների միջից ընտրած: Սողոմոնը նույնպես դասապետի պաշտոն ուներ. նա իր շնորհալի կառավարությամբ աչքի ընկավ. նրա հետ՝ դեմ առ դեմ եկեղեցում մրցակցում էր վաղարշապատցի Տիգրան Ռեթեոսյանը, որը նույնպես քաղցր ձայն ուներ և

Նրանից մի դասարան բարձր էր: Բայց Սողոմոնի աչքը է՛լ ավելի բացվեց ա՛յն ժամանակ, երբ Մ. Եկմալյանը Պետերբուրգի կոնսերվատորիան ավարտելով եկավ էջմիածին՝ իր կազմած եռաձայն պատարագի երգերը ձեմարանի աշակերտներին սովորեցնելու և եկեղեցում երգել տալու:

Մ. Եկմալյանի փորձնական դասերին Սողոմոնը նրա օգնականն հանդիսացավ: Այս դասերին՝ թեպետ ձայն չունեի, բայց ես էլ էի մասնակցում: Ամառվա ամիսներն էին՝ 1888 թվականի: Ամառը աշակերտները ցրվել էին, էջմիածնում մնացածները քիչ էին, ուստի և ինձպեսներին էլ հերթ հասավ մասնակցելու: Մի-երկու ամիս պատրաստվելուց հետո՝ հաջողվեց եկեղեցում երգելու մի քանի հատվածներ: Սողոմոնը արդեն թե առավ ու սկսեց ինքնուրույն կերպով ուսումնասիրել ներդաշնակ՝ եռաձայն, քառաձայն երգերը: Ձեմարանի հանդիսասրահում դրված կար մի ֆիս-հարմոն, որի վրա սովորում էր ինքնուրույն նվագել և առաջադիմել: Հենց հետևյալ 1889 թվականի հունիսի 17-ին էր, որ ձեմարանի սաներից ուսման օրմանյան և պիսկոպոսի քարոզներից ազդված, հանձն առան հաճել հոգևոր սքեմ — տեսուչ Արշակ Նահապետյանի օրինակով: Մեր վեցերորդ դասարանից էլ չորս հոգի սարկավազության աստիճան ստացան. դրանցից մեկն էր Սողոմոնը, որ այնուհետև իր անունն ու ազգանունը ստորագրում էր Ս. Ս. Ս., այսինքն՝ Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյան:

6-րդ դասարանը՝ ձեմարանի դպրանոցական բաժինն ավարտելուց հետո 1890 թվականին, ես հեռացա ձեմարանից, ուսուցչի պաշտոն ստանձնեցի Մողղոկ քաղաքում, իսկ Սողոմոն սարկավազը իր կարգակիցների հետ մտավ լսարաններն ու շարունակեց ուսումը, մեծացավ, մեծ մարդ դարձավ, Մկրտիչ Խրիմյանի օրոք վարդապետ ձեռնադրվեց և վերակույցից Կոմիտաս, որի լրիվ կենսագրությունը ցանկացողը կարող է իմանալ Թերլեմեզյանի գրքուկներից: Բայց այնտեղ մի կարծիք սխալ է դուրս բերած՝ իբրև թե էջմիածինը նրան հալածում էր: Այսպիսի սխալների մեջ շատերն են ընկել, ցույց տալու համար իրենց առաջադիմությունը: Որքան մեզ հայտնի է, Կոմիտասը էջմիածնի աջակցությամբ և բուրժուա Մանթաշյանի նպաստով 1896 թվականին անցավ Գերմանիա և Եվրոպա առհասարակ, կատարելագործելու իր թերին:

Դրսի կյանքիս մեջ Կոմիտասին հանդիպել եմ երկու անգամ: 1893 թվականի ամռանը Մոզդոկից տարա Ճեմարան՝ դպրոցն աշխատող աշակերտներիցս ամենախեղճին՝ Օրդուխանյան Գեորգին, էջմիածնում հանդիպեցի իմ նախկին ընկերներին, որոնց հետն էր և Սողոմոն սարկավազը: Մեր հանդիպումը սրտառուչ էր. վերհիշեցինք մեր անցյալ ճեմարանական կյանքը: Սողոմոնը իր ընկերների հետ ինձ հրավիրեց ներսիսյան անտառ՝ քեյֆ անելու: Ընկերներս ինձ լավ հյուրասիրելուց հետո՝ բերածս աշակերտին հանձնեցին Թումա վարդապետին, որ նա պահե, պատրաստե, սեպտեմբերին Ճեմարան ընդունել տալու: Այդպես էլ եղավ: Ճեմարանի երգեցողության ուսուցիչն էր Ք. Կարա-Մուրզան, որին Մկրտիչ երիմյանի կաթողիկոսության տարին էջմիածնից հեռացրին: Ճեմարանի երգեցողության դասատու նշանակվեց Սողոմոն սարկավազը՝ իբրև «Հայաստանյայց Եկեղեցու հարազատ զավակ», նույն 1893 թվականի սեպտեմբերին: Այդ միջոցներին, իհարկե, Սողոմոնը երաժշտության մեջ Ք. Կարա-Մուրզայից թույլ էր. այս բանն ինքը՝

Սողոմոնը զգալով, զնաց Թիֆլիս՝ Եկմալյանի մոտ և ապա անցավ արտասահման՝ իր սիրած գեղարվեստի մեջ կատարելագործվելու:

Երկրորդ անգամ Կոմիտասի հետ իմ հանդիպումը տեղի ունեցավ 1895 թվականին: Մոզդոկից Թիֆլիս հանդիպելիս, լսեցի թե Կոմիտասը Ս. Սարգիս եկեղեցու դպրոցումն է ապրում. զնացի այցելության. ինձ ընդունեց ուրախական աղաղակով. դասարանում դրած դաշնամուրի առջև նստած սկսեց իր սովորած հարմոնիայի կադանսներից նվագել, ցույց տալով դրա օրենքները և նրա մեջ հղած բացառությունները: Այդ օրը նա ինձ մի կամերտոն նվիրեց, որը մինչև այսօր մոտս է իբրև ընկերական մի սուրբ հիշատակ:

Արմավիրից ունեցածս դրագրությանց միջոցին՝ նա ինձ ուղարկել է «Ամեն հայի սրտից բղխած» օրհներգը, որը տպել եմ տվել Մոսկվայում «Ուղեցույց»-իս մեջ, իսկ «Մայր Արաքսի»-ն եռաձայն և «Հիմի էլ լսենք»-ը իր ֆիգուրաներով համոզեք և երգերի արտագրածներս սեպագրությանց տեսարակումս են մնացել: Ափսոս, որ նրա նամակները կրակի ճարակ են դարձել:

